

ALIONA
GRATI

ELISAVETA
IOVU-MACARI

OXANA
POPA

DIANA
DEMENTIEVA

RODICA
GOTCA

Opera literară

ca dialog

și relație

NOI MODELE
CRITICE:

DIALOGICA

IMAGOLOGIA

SOCIOCRITICA

CRITICA ORIENTATĂ CĂTRE CITITOR

ERGOCRITICA

Lucrarea a apărut cu sprijinul financiar al Direcției Generale Educație și Cultură
a Consiliului raional Strășeni.

Studiul a fost elaborat în cadrul Proiectului științific „20.80009.0807.19 Cultura promovării
imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” pentru
colecția „Arta și mitopoetica orașului” și a fost aprobat la ședința Consiliului științific
al Universității de Stat din Moldova din 4.11.2021 (proces-verbal nr. 4).

Recenzenți:

Mihai Cimpoi, academician
Aurelia Hanganu, doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar

Coordonator:

Aliona Grati, doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar

Corectori: Mariana Belenciuc, Maria Cornesco

Redactor tehnic: Nina Duduciuc

Machetare computerizată: Ion Dogaru

Copertă: Romeo Șveț

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ

ȘTIINȚA

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Toate drepturile asupra acestei ediții
aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții din Republica Moldova

Opera literară ca dialog și relație: Noi modele critice: dialogica, imagologia, sociocritica,
critica orientată către cititor, ergocritica / Aliona Grati, Elisaveta Iovu-Macari, Oxana Popa
[et al.]; coordonator: Aliona Grati. – [Ed. a 2-a]. – [Chișinău]: Știința, 2023 (Bons Offices).
– 492 p.

Referințe bibliogr.: p. 488-490. – Apare cu sprijinul financiar al Direcției Gen. Educație
și Cultură a Consiliului raional Strășeni.

ISBN 978-9975-85-363-7

© Aliona Grati, Elisaveta Iovu-Macari, Oxana Popa, Diana Dementieva, Rodica Gotca, 2021, 2023

© Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, 2021, 2023

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	8
I. Aliona GRATI: CRITICA DIALOGICĂ	
Introducere	15
DIALOGUL ÎN GÂNDIREA MODERNĂ	17
Filozofii dialogului și ai relației dialogice. Cercul Patmos	17
Eu și Tu în filozofia dialogică a lui Martin Buber	20
Dialogul în sistemul teoretic al lui Mihail Bahtin	21
Ființa dialogică și relațiile estetice subiect-subiect-obiect	22
Dialog. Dialogism. Dialogistica. Dialogica	27
CUVÂNTUL FIINȚEI DIALOGICE	30
Limba-ca-dialog. Metalingvistica	30
Cuvântul bivoc/difon	34
Textul și deschiderea lui către conștiința socială plurilingvă	37
DIALOGICUL ÎN OPERA LITERARĂ	40
Structura dialogică a romanului	40
Dostoievski și noul model artistic de lume. Romanul polifonic	42
Relațiile estetice autor-erou în roman	44
Romanul ca expresie a „conștiinței lingvistice galileene”: multivocalitatea, polifonia, ventrilogismul și heteroglosia	46
Hibridul artistic. Hibridizarea	50
POETICA DIALOGICĂ A ROMANULUI	51
Romanul ca dialog cu „memoria genului”	51
Cronotopul – un instrument de analiză a marilor modele de lume romanescă	54
Romanul antic și cronotopii lui	56
Cronotopii romanului medieval. Modelul de lume rabelaisian	60
Carnavalescul	64
DIALOG ȘI INTERTEXTUALITATE	67
Reinterpretările Juliei Kristeva. Conceptul de intertextualitate	67

CRITICA DIALOGICĂ	76
Hermeneutica dialogică a lui Mihail Bahtin.	
Conceptul de <i>exotopie</i>	76
Tzvetan Todorov despre „principiul dialogic” de interpretare	81
Studiul strategiilor de „înzestrare a Celuilalt cu voce”	83
Critica dialogică în spațiul american	85
„Convergența sensurilor” în textul dialogic	86
Un model de critică dialogică (în loc de algoritm)	87
DIALOGICA ROMANULUI <i>MAITREYI</i> DE MIRCEA ELIADE	100
Mircea Eliade: Drumul spre centrul ființei dialogale	100
Contextul social, cultural și ideologic în care s-a format identitatea textelor despre India	101
Mărcile structurii dialogice în romanul <i>Maitreyi</i> .	
Dialogul intercultural <i>européen-asiatic</i>	104
Literatura recomandată	112
II. Elisaveta IOVU-MACARI: CRITICA IMAGOLOGICĂ	
Introducere	115
IMAGOLOGIA LITERARĂ – O NOUĂ DIRECȚIE DE CERCETARE ÎN DOMENIUL ȘTIINȚELOR UMANE	117
Definirea imagologiei și a obiectului ei de studiu.	
Concepte operaționale	117
Imagologia (etno)psihologică, istorică, antropologică, socială și imagologia literară	131
Comunități lingvistice și reprezentanți ai imagologiei literare	135
Tipuri și direcții de cercetare ale imagologiei	138
Caracterul interdisciplinar al imagologiei literare	140
CRITICA IMAGOLOGICĂ	150
Discursul imagologic sau discursul despre <i>celălalt</i>	150
Interpretarea rezultatelor	152
Textul imagotipic. Teme și motive literare	156
Algoritm de analiză a textelor literare imagotipice	159
IMAGOLOGIA ORIENTULUI ÎN CREAȚIA LUI MIRCEA ELIADE	161
Mircea Eliade și Orientul. Corpusul de texte imagotipice	161
Discursul xenofobului, xenomanului sau xenofilului	162
Teme și motive literare imagotipice	165
Identitate și alteritate. <i>Noti și ceilalți</i> în opera lui Eliade	165
Subteme și motive literare eliadești	168
Personajul <i>străinul</i> în opera lui Eliade. Imagotipuri pozitive și negative despre <i>celălalt</i>	176
Minorități și marginali în Orient. Prezența personajului <i>queer</i>	184

Femeia indiană <i>versus</i> femeia europeană	186
Imagotipuri despre Orient: abordări <i>intertextuale</i> și <i>contextuale</i>	191
Literatura recomandată	197

III. Oxana POPA: SOCIOCRTICA

Introducere	199
DE LA SOCIOLOGIE ȘI SOCIOLOGIA LITERATURII LA SOCIOCRTICĂ: TEORII, CONCEPTE, REPREZENTANȚI	201
Contribuțiile principale ale sociologiei asupra studiului literaturii	201
Sociologia literaturii și reprezentanții ei	205
Metoda structuralismului genetic goldmanian în analiza textului literar	209
Aportul teoriei dialogismului și teoriei intertextualității în reabilitarea dimensiunii sociale	214
DIRECȚII ȘI ȘCOLI ALE SOCIOCRTICII	218
Primele încercări de definire a sociocrticiei	218
Direcțiile de cercetare sociocrtică	222
Școala de la Vincennes. Lectura socioistorică a textului literar	223
Școala de la Montpellier. Edmond Cros: Sociocrtica – știință multidisciplinară	231
Școala de la Montréal – primatul discursului și al teoriei bahtiniene	237
Pierre Zima. Sociologia textului literar	241
Henri Mitterand între critica genetică și analiza pretextuală	247
CONCEPTE OPERAȚIONALE ȘI INSTRUMENTE DE ANALIZĂ ALE SOCIOCRTICII	250
Diferențele esențiale dintre sociologia literaturii și sociocrtică	251
Sociocrtica dintre noțiunile de <i>text</i> și <i>discurs</i>	255
Socialitatea ca discurs	259
Conceptul de <i>ideologie</i> în sociocrtică	261
DISCURSUL SOCIALITĂȚII ÎN ROMANUL <i>MAITREYI</i> DE MIRCEA ELIADE	265
Un algoritm de analiză a unei opere literare prin prisma sociocrticiei	265
Socialitatea ca mod de organizare a operei literare.	
Câmpurile sociale ale romanului	266
Funcțiile sociale ale semanticii (stratul morfologic, lexical și sintactic). Sociolectele	267
Sociatria personajelor	271
Ideologia operei. Dialectica discursurilor sociale negative și pozitive	279
Doxa și sociograma	282

Structura narativă a romanului ca reprezentare estetică-literară a discursului social	287
<i>Literatura recomandată</i>	291

IV. Diana DEMENTIEVA: CRITICA ORIENTATĂ CĂTRE CITITOR

Introducere	294
EVOLUȚIA CONCEPTULUI DE LECTURĂ	297
Idea de <i>receptare literară</i> în studiile teoretice occidentale și românești	297
Evoluția conceptului de lectură în istoria hermeneuticii literare	300
Precizări terminologice: actul lecturii – agentul lecturii	303
Existența operei literare – perspective și ipoteze teoretice	310
Lectura ca mod de existență a operei literare	317
DIMENSIUNEA AUTOREFLEXIVĂ A LECTURII. PRINCIPALELE TEORII ALE LECTURII DIN SECOLUL XX	327
Școala de la Konstanz. Promotorii teoriei lecturii	327
Estetica receptării (Hans Robert Jauss)	329
Teoria efectului estetic (Wolfgang Iser)	334
Teoria cititorului-model (Umberto Eco)	337
Mișcarea <i>Reader-Response Criticism</i> (Stanley Fish)	346
Teoria (re)lecturii (Matei Călinescu)	349
Teoria lecturii (Paul Cornea)	352
Teorii ale lecturii și Teorii ale receptării – două constante ale metateoriei lecturii	361
MODELE SINCRETICE ALE TEORIEI LECTURII	364
Abordări critice unidirecționale: intratextuale și extratextuale	364
Abordări sincretice ale teoriei lecturii	366
Identități intra- și extratextuale în relație dialogică continuă	368
UN MODEL DE LECTURĂ SINCRETICĂ	373
Argument pentru un model sincretic de lectură	373
Obiectul lecturii sincretice	376
Principiile lecturii sincretice	377
Agentul lecturii sincretice	377
Caracteristicile lecturii sincretice	378
Instrumentarul teoretico-metodologic	379
Algoritm de lectură sincretică	381
PROPUNERE DE LECTURĂ SINCRETICĂ PE MARGINEA CREAȚIEI LUI MIRCEA ELIADE	385
Instanțe fictive: personajele	388
Instanțe abstracte: autorul abstract și cititorul abstract	389
Instanțe concrete: autorul real și cititorul real	390

<i>Maitreyi</i> , un dialog literar dincolo de lumea reprezentată	391
Romanul <i>Maitreyi</i> în relație cu alte lucrări din creația scriitorului	392
Relația dialogică dintre raționalitate și iraționalitate	394
<i>Literatura recomandată</i>	398

V. Rodica GOTCA: ERGOCRITICA

Introducere	401
DE LA TEXT LA TEXT ERGODIC	403
Fenomenul literar ergodic, de la antiliteratură la canon	403
Textul ergodic – o redefinire a esteticii literare	414
De la text la formele sale metatextuale	417
Textul ergodic de la „text” la „operă”	422
FORMELE LITERATURII ERGODICE	434
Între text și noțiunile TIC	434
Cybertextul	435
Hypertextul	446
IF (<i>interactive fiction</i>)	452
Hyperfiecțiunea mașinilor creatoare de text	458
ERGOCRITICA. UN MODEL (-PILOT) DE CRITICĂ A LITERATURII ERGODICE	470
„Inventarul” criticii textului ergodic	470
Metamorfoza cititorului: <i>gamer/user/cyborg</i>	476
OPERA LUI MIRCEA ELIADE – PRE-TEXT PENTRU UN PROIECT DE DIGITIZARE	478
Literatura digitală: contextul reactualizării literaturii	478
Digitizarea – reciclarea esteticii tradiționale în cybercultură	484
<i>Literatura recomandată</i>	489

să faciliteze dialogul ei cu lumea. Considerați comentariile critice actualizări ale dialogului pe diferite teme pe care le impune opera lui Mircea Eliade și pe care e capabilă să le pună în valoare metoda criticului. În acest sens, comentariul se comportă ca o replică în dialog care, firește, nu exclude creativitatea, originalitatea, sinceritatea și stilul captivant.

Modelele critice propuse de autoarele acestei cărți se datorează accesului la mișcarea de idei și la lucrările științifice occidentale din ultimii ani, acces tot mai lejer grație internetului și bibliotecilor virtuale. Vă prezentăm, așadar, un discurs multiform – speculativ, analitic, metodologic, terminologic, critic și, nu în ultimul rând, didactic –, care ar putea fi util cercetătorilor științifici, criticilor, teoreticienilor și istoricilor literari, cadrelor didactice universitare și tuturor celor care vor găsi aici o explicație sau un pretext de continuare a temei dialogului.

Astăzi, toată lumea pare să vorbească cu toată lumea, când, în fapt, nimeni nu mai vorbește cu nimeni. Este o realitate dramatică în care dialogul și relația propuse aici, în acest volum, se vor o invitație și o provocare.

Aliona GRATI

I.

A L I O N A G R A T I

CRITICA DIALOGICĂ

Introducere

Primul nume care îți vine în minte ori de câte ori este vorba de dialog, de viziunea dialogică asupra lumii sau de dialogism este cel al gânditorului și teoreticianului rus Mihail Mihailovici Bahtin. Importanța cercetărilor lui pe tema dialogului, realizate în teritoriile de frontieră, unde colaborează filozofia, lingvistica și știința literaturii, nu poate fi niciodată exagerată. Pornind de la probleme generale ale științelor umaniste, pe care le tratează, de regulă, prin raportare polemică la cele mai remarcabile abordări estetico-filozofice de la începutul secolului XX, Bahtin reușește să elaboreze o *teorie dialogică* și să consacre o epistemologie modernă a cogniției și a comunicării umane cu numele de *dialogism*. Fără a se constitui vreodată într-un sistem încheiat, teoria dialogică a lui Bahtin se racordează la cele mai noi versiuni ale gândirii și exercită o influență inconfundabilă asupra esteticii moderne și postmoderne.

Realizarea cea mai demnă de menționat a lui Bahtin este, desigur, faimoasa conceptualizare a *dialogului în limbă* căruia i-a conferit statutul de fenomen cu semnificație universală. Dialogul este pentru savant o categorie ce definește gândirea și vorbirea umană, tot ce reprezintă pentru om semnificație, sens și valoare și, în genere, toate raporturile și manifestările vieții. Natura umană este esențial dialogică, întreaga existență a sinelui este orientată către limba și lumea celorlalți. Omul se află în totalitate la granița cu ceilalți, el stabilește mereu relații dialogice

că alți oameni, cu natura și cu Dumnezeu. Însăși existența este dialogică, una împărțită, trăită ca o coexistență armonioasă. Deopotrivă, viața reprezintă un eveniment dialogic, ea îi adresează omului întrebări în permanență, la care acesta este nevoit să răspundă din locul său unic în istorie. Moartea și nonexistența înseamnă starea de a nu fi auzit și cunoscut, de a fi uitat de viață și de ceilalți. „A fi – postulează Bahtin – înseamnă a veni în contact dialogal. Când dialogul ia sfârșit, sfârșește totul. De aceea dialogul, în fond, nu poate și nu trebuie să se sfârșească. [...] Minimumul de viață, minimumul de existență îl oferă două voci.”¹

Remarcabilele demersuri teoretice și aplicative care îl consacra pe Bahtin ca estetician și sociopoetician al romanului sunt deosebit de semnificative pentru evoluția ulterioară a reflecției asupra literaturii. După studiul *Problemele poeticii lui Dostoievski*, dialogul și polifonia devin obiecte de cercetare științifică ale poeziei istorice, esteticii cuvântului, studiului culturii etc.

Bahtin a fost considerat un precursor al poststructuralismului și al câtorva teorii din lingvistică, semiotică, culturologie, pedagogie, psihologie, teoria comunicării și informatică, sociologie și politologie de la sfârșitul secolului trecut din Rusia, Europa, America, Canada și Japonia. Ideile lui despre dialog, despre cuvântul existent doar ca răspuns la un alt cuvânt au stat la baza unuia dintre cele mai populare concepte ale secolului trecut – cel de „intertextualitate”, impus de J. Kristeva, R. Barthes, G. Genette ș.a.

Practic, este dificil să găsești vreo temă a dezbaterilor asupra postmodernismului care să nu se fi inspirat din sistemul teoretic bahtinian. „Dialogismul [...] va fi poate baza structurii intelectuale a epocii noastre”, scria Kristeva în studiul său *Séméiotikè* (1969), Tzvetan Todorov îl proclama pe Bahtin, în 1981, în *Le principe dialogique*, „cel mai important gânditor sovietic în domeniul științelor umane și cel mai mare teoretician al literaturii secolului XX”, iar M. Pierrette Malcuzyński, în *Critique de la (de)raison polyphonique* (1984), i-a numit „fantastică” contribuția la evoluția gândirii teoretice și critice contemporane.

Descrierea modelului de critică dialogică a operei literare ca pe un sistem coerent cu un specific aparte de investigare, interpretare și analiză textuală necesită, mai întâi, explicații referitoare la felul aparte de înțelegere filozofică și estetică a dialogului și, mai apoi, descrierea eșafodajului teoretic bahtinian și a celor mai importante interpretări și completări ale acestuia. În cele din urmă, vom schița un posibil model de interpretare și de analiză dialogică a operei literare pe care îl vom aplica – într-o formulă scurtă – asupra prozei lui Mircea Eliade pe tema indianismului.

¹ Mihail Bahtin. *Problemele poeticii lui Dostoievski*. Traducere de S. Recevschi. București: Editura Univers, 1970, p. 356.

DIALOGUL ÎN GÂNDIREA MODERNĂ

Filozofii dialogului și ai relației dialogice. Cercul Patmos

Din fr. *dialogue*, lat. *dialōgus*, -i, cf. gr. *dialogos* dialog înseamnă „conversație, vorbire cu”, „a discuta”. În științele umaniste acest termen denumește mai multe realități. Dialogul dă numele unui gen literar cu personajele care discută pe o temă largă din filosofie, teologie sau etică. În acest sens, dialogul are o tradiție foarte veche, cu origini în retorică, în lucrările didactice și în renumitele dispute filozofice ale grecilor antici. Renumitul „dialog socratic”, perfecționat de Platon și Xenofon, a pus începuturile unui tip de dialog popular și carnavalesc, ale cărui efecte sunt centripete, disolutive, stimulative de libertate a gândirii și de expunere a partenerilor care se află în căutarea adevărului, a unui adevăr dialogic, relativ, plurivoc. După *Banchetul* lui Platon, dialogul a devenit unul dintre genurile principale ale Antichității, în această formă s-au scris câteva dintre cele mai importante opere ale lui Xenofon, Aristotel, Cicero, Lucian din Samosata. Acest tip de dialog a fost preluat în literatura secolelor XVI și XVII de scriitorii francezi B. de Fontenelle (*Noi dialoguri ale morților*, 1683) și F. Fénelon (*Dialogurile morților*, 1687–1689). Literatura română are câteva exemple celebre de scriere cu structură de dialog: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (1698) de D. Cantemir, *Dialog pentru începutul limbei române întră nepot și unchi* (1819) de Petru Maior, *Istoria unui galbăn* (povestire dialogată) de V. Alecsandri.

În filozofie, dialogul înseamnă, în general, schimbul de opinii și argumentații dintre persoane sau grupuri aflate în dezacord asupra unor aspecte considerate esențiale. Sub influența unor sisteme de gândire moderne, definiția dialogului a devenit mai complexă și greu de cuprins într-o singură formulă. M. Buber, M.M. Bahtin, D. Bohm, K. Bühler, F. Jacques, C. Hagège ș.a. consideră *dialogul* nu numai ca pe o formă importantă de comunicare, de interinfluență intelectuală și completare reciprocă a persoanelor, dar și un *principiu fundamental în procesul cunoașterii* ce presupune o confruntare a diverselor puncte de vedere în scopul obținerii adevărului.

Deși în istoria filozofiei noțiunea de dialog apare reiterat (în maieutică, în discuția sofștilor, în sistemul filozofic dualist), până la sfârșitul secolului al XIX-lea nu poate fi vorba de o abordare sistematică a dialogului ca formă de gândire. Drept premise pentru regândirea dialogului au servit discuțiile din cadrul Cercului filozofic „Patmos” din Berlin (1919–1923). Membrii acestor școli și-au propus să utilizeze un *nou tip de gândire*, bazată pe dialog și pe construirea relațiilor cu Celălalt abordat ca un Tu. Anunțându-se drept neokantieni de orientare religioasă, cu influențe hegeliene declarate, animatorii acestor cercuri au criticat limbajul solipsist-monologic al filozofiei clasice care și-a focalizat cercetările pe procesul de contemplare a sinelui ca obiect.

„Noua gândire” înseamnă *cunoaștere în relație*. Potrivit filozofilor, individul dobândește *conștiința de sine* odată cu *conștiința de Celălalt*. „Eul autentic” este rezultatul orientării spontane a omului către „altcineva” decât sinele său. „Noua gândire” polemizează atât cu ideea potrivit căreia gândirea izvorăște din solilocviu, cât și cu dialogurile de tip socratic și platonician care nu îndeplinesc până la capăt condițiile unui dialog autentic. Dialogul autentic este acela în care ideile nu sunt pregătite în prealabil de locutor, ci se nasc în procesul activ și mutual al dialogului. Această generație de neokantieni crede că pivotul tuturor științelor umaniste este individul considerat în relațiile lui sociale. Postulatele lansate de Martin Buber („La început este relația”) și de Franz Rosenzweig² („Din punctul de vedere al Noii gândiri, *eu gândesc*, înseamnă *că eu comunic*. A vorbi înseamnă a vorbi cu cineva și a gândi pentru altul, și acesta este un Altul concret care, spre deosebire de Subiectul abstract, nu este doar un privitor, ci și un participant activ al actului verbal în stare să răspundă ca un egal”)³ au anunțat bazele gândirii orientate întotdeauna către Altul, inițiată pentru Altul care a modelat esențial structura intelectuală a secolului.

Principiul *primum relationis* (*Dialogik*) a constituit punctul de plecare pentru o nouă concepție despre cogniție și comunicare, subiectivitate și persoană. „Principiul dialogic” devine unul fundamental pentru savanții Franz Rosenzweig, Martin Buber, Eugen Rosenstock-Huessy, Ferdinand Ebner, Gabriel Marcel ș.a., numiți de acum înainte *dialogiști* sau *dialogofili*, iar direcția pe care o trasează aceștia – *filozofie a dialogului* sau *dialogistică*. Datorită lui Buber, Rosenzweig și altor filozofi dialogiști, practica dialogică a ajuns să fie considerată o condiție existențială, o formă deosebită de comunicare cu un bogat potențial de perfecționare a proceselor de cunoaștere în relație, care este întotdeauna un proces de îmbogățire reciprocă a persoanelor responsabile, dar libere. Adevăratele realizări ale neokantienilor s-au dovedit a fi antiindividualismul lor pronunțat în studiul gândirii, reorientarea dialogului către problemele comu-

² Filozof german. Lucrări scrise: *Hegel și statul* (1921); *Scrisori și jurnale* (1909–1918); *Steaua izbăvirii* (1921) ș.a.

³ Apud V.L. Махлин. *Что такое диалогизм? В: Диалог. Карнавал. Хронотон*, nr. 1/2, 1993, p. 99.

nicării sociale. Scopul dialogiștilor a fost să depășească gândirea individualistă și să o orienteze către natura socială a omului.

Potrivit lui Rosenstock-Huessy, presuposițiile individualiste din științele umanistice își trag rădăcinile din gramatica greacă antică a cărei structură se centrează pe individul singular (nominativ Eu). Dacă grecii ar fi presupus că gândirea pornește de la comunicare, ei și-ar fi construit sistemul, susține gânditorul, pornind de la vocativ, care înseamnă în fond o adresare către Celălalt. „Gramatica sufletului” nu începe cu Eu sau Noi, ci cu Ego-Alter.⁴

În cartea *Steaua mântuirii*, Rosenzweig expune reperele unei ontologii originale, care are la bază „gramatica erosului” sau, altfel spus, „limbajul iubirii”, construit(ă) după o altă logică, pe relația mistică dintre „Eu și Tu”. Filozoful a prefigurat ideea unei *sfere „dia”* ca loc de situare *față-n-față* a doi vorbitori aflați în vizorul observatorului divin. În lumina acestor interpretări, dialogul este o relație umană care alimentează morala și etica de tip religios, în special, pe cea iudaică și creștină. Originea religioasă a relațiilor intersubiective interpretate ca manifestări ale „grației divine” va constitui tema predilectă a celorlalți dialogiști. Ebner, spre exemplu, considera că orice *Tu* (cu sensul de *altcineva*) este o proiecție a unicului „Tu veșnic” – Dumnezeu, cu care omul dialoghează fără întrerupere.⁵

Proiectul dialogiștilor din Berlin nu a fost pe deplin realizat din cauza fascinației pe care, la un moment dat, filozofii dialogului au manifestat-o față de limbajul mitic – o modă a intelectualilor anilor ’20. Totuși, noua gândire relațională a reușit să marcheze puternic existențialismul lui Jaspers, dialogismul lui Mihail Bahtin, fenomenologia lui Sartre și Levinas, hermeneutica lui Gadamer și Ricoeur, psihologia socială impusă de Moscoviți și Ivana Marková, reușind să modeleze și să alimenteze premisele multor idei avansate ale contemporaneității. Ideea de *existență în comunicare* a fost susținută și de alți gânditori, precum Sartre („existența-unul-cu-altul”), Max Scheler (eul se percepe pe sine cu adevărat numai prin așa-numita „Du-Evidens”, adică văzându-se pe sine ca și cum ar fi un altul), Jaspers (teoria „comunicării existențiale”), Ricoeur („fenomenul interlocuției în limbă”), Gadamer („construirea lui Eu prin intermediul lui Tu”), Levinas („când omul spune Eu, se adresează lui Alter”), Jaus (desfătarea-de-sine-în-desfătarea-cu-Altul”), Deleuze (Eul poate fi găsit doar „în dimensiunea profundă a lui Alter”), Coșeriu ș.a. În a doua jumătate a secolului trecut, termeni cum sunt „principiul dialogic”, „dialogistica existențială” și „sfera lui între” au devenit nucleele metodologice ale disciplinelor ce „consacră posibilitatea înțelegerii în numele unor valori comune”⁶.

⁴ Apud I. Marková. *Dialogistica și reprezentările sociale*. Argument de Adrian Neculau, traducere de Margrit Talpalaru. Iași: Editura Polirom, 2004, p. 127.

⁵ Д.В. Майборода. *Диалогизм. В: Постмодернизм, Энциклопедия*. Минск, 2001, p. 229.

⁶ A. Corbea. *Despre „teme”. Explorări în dimensiunea antropologică a literarității*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1995, p. 10.

Magistrul spiritual al neokantienilor, teologul, istoricul, etnograful, antropologul și poetul Martin Buber⁷ lansează, prin anii '20 ai secolului trecut, splendidul concept al *spațiului între*, în care *ființa dialogică* a omului își relevă pe deplin autenticitatea. Celebra lucrare *Eu și Tu* consacră ideea centrală potrivit căreia existența și lumea constituie un continuu dialog între Dumnezeu (Tu veșnic) și om, om și lume, om și ființa supremă. Viața omului decurge în comunicare cu alți oameni asemănători cu el. Dialogul acesta este creativ și salvator dacă se desfășoară în conformitate cu preceptele lui Dumnezeu despre morala și dragostea față de semenii. Prin abordarea relației între *Tu și Eu* în lumina existențialismului religios, Buber îmbogățește esențial filozofia antropologică contemporană.

Descoperirea lui Buber constă în afirmația că termenii *Eu și Tu* sunt absolut egali ca importanță și că întâlnirea lor are loc într-o dimensiune concretă – spațiul „între”. Spiritul este ceva ce nu aparține nimănui dintre părțile care comunică, el se află într-o zonă intermediară. Conceptul „între” caracterizează sfera relațiilor interumane și constituie condiția existenței umane. „Între” este un anumit punct de vedere, un spațiu deosebit în care pot intra doar oamenii aflați în relații dialogice. „Mai curând decât o analiză metafizică a structurilor ființei, susține Vasile Tonoiu despre antropologia lui Buber, ea ne oferă descrierea unei experiențe existențiale a vieții umane concepute sub semnul relației dialogale.” *Eu și Tu* este considerată „o adevărată biblie a întâlnirii și dialogului”⁸. Omul cunoaște lumea, urmărește suprafața lucrurilor, se informează și, în felul acesta, el poate cunoaște ceva. Lumea îi permite omului să o cunoască, dar ea nu-i răspunde, căci este un obiect. Adevărata relație poate avea loc numai între două persoane umane, „o relație de participare reciprocă, de adresare și răspuns mutual, care face posibil evenimentul ontologic al întâlnirii. [...] Relația buberiană este întâlnire, prezență, adresare reciprocă, dialog”⁹.

⁷ Martin Buber (1878–1965). Lucrările semnate: *Povestiri hasidice* (1921); *Eu și Tu* (1922); *Gog și Magog, Credința profeților, Calea omului în conformitate cu învățământul hasidic, Cărările utopiei, Viața în dialog, Problema omului, Între om și om* (1952); *Eclipsa lui Dumnezeu* (1952); *Despre problemele educației* (1953). Cea mai importantă moștenire rămâne cartea *Eu și Tu*. Lucrarea este scrisă într-o formă specifică, aforistică, în care gânditorul ia în discuție relațiile interumane, adâncindu-se în lumea Altuia.

⁸ V. Tonoiu. *Omul dialogal*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 14.

⁹ M. Krieger. *Teoria criticii. Tradiție și sistem*. Traducere de Radu Surdulescu. București: Editura Univers, 1982, p. 16.

Dialogul este pentru savantul rus Mihail Mihailovici Bahtin o categorie filozofică ce definește gândirea și vorbirea umană, tot ce reprezintă pentru om semnificație, sens și valoare și, în genere, toate raporturile și manifestările vieții. Dialogul este omniprezent în această lume: între oameni și societate, organisme și ecosisteme, între procesele din lumea naturii etc. Dialogul este metafora aptă să exprime și să definească natura *raportului Eu-lume* mijlocit prin relația *Eu-Altul*. De aceea dialogul este forma cea mai adecvată de exprimare verbală a vieții autentice a ființei umane.

Dialogul reunește toate conceptele sistemului teoretic bahtinian de la primul și până la ultimul studiu: „subiect vorbitor”, „conștiință” (co-știință), „enunț”, „ideologemă”, „întâlnire”, „polifonie”, „plurivocitate”, „cuvânt străin”, „cuvânt bivoc”, „cronotop”, „ambivalență” etc. Anticipând expunerile pe larg din compartimentele următoare ale acestui studiu, vom puncta mai întâi principalele teze ale concepțiilor lui Bahtin despre dialog. Așadar, *dialogul* este:

- O realitate de natură spirituală, deoarece nu reprezintă o simplă discuție, fie chiar și generalizată.
- Un proces care are loc la granițele între indivizi („spațiul între”, „în exotopie”), căci nu e doar o întâlnire a indivizilor ca entități autonome trăind înlăuntrul granițelor.
- O metaforă a situației față în față a două personalități și a atitudinii simpatetice și tolerante a lor. În acest tip de comunicare, omul este interesat de punctul de vedere și de lumea spirituală a Celuilalt. Aceste relații sunt asemănătoare cu cele religioase, în care sentimentele de dragoste și de toleranță au o importanță primordială.
- Ca dialogul să fie posibil, trebuie să existe o multitudine de poziții. Dialogismul este străin de teoriile care tind să transforme în monolog punctele de vedere.
- O ideologie a artistului conform căreia ideea nu poate exista într-o conștiință umană izolată, ea începe să trăiască, să se dezvolte și să se reînnoiască doar la graniță cu ideile străine. Prin urmare, opera literară devine spațiul unei interacțiuni, al unui proces de luminare dialogică reciprocă a unor conștiințe umane autonome cu voce. Ceea ce îl interesează pe scriitor este nu ideea, ci *omul ideii*.
- O structură de întrebare-răspuns care constituie prototipul operei literare. O operă literară se naște din necesitatea de a răspunde unei provocări de natură socială, culturală, existențială etc.
- O modalitate de a ridica temele discuției deasupra timpului trecător, în „Marele Timp” al memoriei umane.
- Un spațiu al relației dintre sensurile expuse de diferiți subiecți verbali. Sensul se actualizează doar în ciocnirea lui cu un alt sens; el există doar *în relație*. O „liniște a sensului” nu este realizabilă. Pentru ca să existe sensul

meu, acesta trebuie raportat la sensul străin, al altuia. În transcendența dialogului, niciun sens, nici măcar cel al autorului, nu este privilegiat. Plăcerea dialogului nu este cea a stabilirii consensului, ci a fertilității, fecundității și germinăției fără sfârșit a sensurilor.

- › Un orizont *micro-* sau *macro-* al sensului în opera literară. *Microdialogul* profilează forul interior al conștiinței umane (*dialogul interior*), unde vocea proprie consună cu alte voci străine asimilate anterior. Personaje dostoevskiene ca Raskolnikov, Mișkin ș.a. sunt, după Bahtin, modele excepționale de gândire și de conștiință structurată dialogic. În dialogul interior, vocile se află într-un proces continuu de discordanță și acord, divergență și convergență ideologică, orice enunț fiind traversat și tensionat de spectaculosul joc al confruntărilor. Prin noțiunea de *dialog mare* sau *macrodialog*, Bahtin înțelege întregul polifonic al tuturor romanelor lui Dostoevski.

- › Dialogul este esența tuturor relațiilor umane.

Din prospectul acesta reiese limpede că Bahtin a trecut gândirea dialogică prin principalele compartimente ale filozofiei: gnoseologie și ontologie, pentru a-și fixa atenția, cu studii monografice, asupra filozofiei limbajului și esteticii literare.

E important de menționat că aportul lui Bahtin la dezvoltarea conceptului de dialog se relevă în faptul că el a reușit să îl scoată din sfera reflecției exclusiv filozofice, desfășurându-l în cea a filozofiei limbajului și, mai ales, a științei literare.

Ființa dialogică și relațiile estetice *subiect-subiect-obiect*

M.M. Bahtin și-a anunțat, în anii '20, intenția de a elabora un nou sistem ontologic la baza căruia ar sta categoria *faptei* într-o lucrare intitulată *Pentru o filozofie a faptei* («К философии поступка»), păstrată fragmentar. La această etapă Bahtin a introdus în limbajul filozofic o serie de concepte care ulterior au contribuit substanțial la modelarea discursului său teoretic, cum sunt *participarea autonomă* («неалиби в бытие»), *responsabilitatea* («ответственность») și *fapta umană* («поступок»). Lumea reală are în componența ei lumile singulare, irepetabile, concret-individuale ale „conștiințelor active” («действительно поступающих сознаний»).

E bine cunoscută influența Școlii de la Berlin asupra lui Mihail Bahtin. De la renumiții dialogiști savantul rus a asimilat creativ cunoștințe, arhetipuri spirituale, conținuturi logice și teoretice. Ca și Rosenzweig, Bahtin concep

dialogistica drept o luptă de idei eterogene, o polifonie de semnificații în acțiune. Ca și Buber, respinge interpretarea gnoseologică a *eului* uman căruia i s-ar opune în procesul de cunoaștere un *non-eu*. Ambii gânditori promovează aceeași paradigmă, însă răspunsurile lor referitoare la relația Eu-Tu diferă. Forma dialogală Eu-Tu propusă de Buber nu se deosebește mult de cea clasică, căci înfățișează o simplă comunicare între indivizii umani. Bahtin este de părere că relația dialogică este mult mai complexă și că e mult mai sugestiv exprimată prin forma Eu-Altul. A doua componentă indică *implicarea celui de-al treilea participant activ la dialog* (contextul social, estetic, ideologic), a cărui identitate este *străină eului*. În viziunea lui Bahtin, într-un dialog autentic Altul (nu Eu sau Tu) reprezintă *centrul dialogic*, adică locul de unde vine întrebarea.

Scopul filozofiei este, după Bahtin, să descrie „lumea reală faptei”. Cu toate acestea, el trece foarte repede de la descrierea lumii reale la analiza lumii artistice, pentru că aceasta este, în fapt, un model al lumii reale. În studiul *Autorul și eroul în activitatea estetică* (scrisă tot prin anii '20 și păstrată în fragmente), Bahtin extinde la un nou nivel concepția sa despre dialog printr-o primă tentativă de colajare a problemelor de epistemologie cu cele ale conștiinței artistice și cu estetica. Înlocuind discuțiile legate de subiectul gnoseologic abstract și metafizic din filozofia modernă printr-o abordare a relațiilor estetice dintre autor și eroul său¹⁰ în literatură, Bahtin modifică esențial sensul și semnificațiile relației *subiect-obiect*. Cercetătorul propune o nouă perspectivă de cunoaștere a *omului interior* ca personalitate concretă în istorie, evitând pericolul transformării subiectului în obiect. Potrivit lui, în actul estetic, relația binară *subiect-obiect* devine *ternară*, căci subiectul se raportează la obiect prin sistemul relațiilor de comunicare simbolică cu Altul. În felul acesta, relațiile estetice dintre autor și erou, pe care cercetătorul le numește *dialogice*, formează triada *subiect-subiect-obiect* sau *triada dialogică*.

De-a lungul întregii sale activități de cercetare în domeniul științelor umaniste, Bahtin se va preocupa de problemele esteticii, mai concret, de filiația dintre estetică și relațiile intersubiectuale. Este demnă de menționat în acest sens influența modelatoare a lui Herman Cohen¹¹, ale cărui lucrări sunt considerate printre cele mai importante surse de inspirație ale lui Bahtin. De la Cohen savantul a preluat renumita comparație a sentimentului estetic

¹⁰ Bahtin folosește termenul de *erou* pentru personajul a cărui conștiință indică *centrul dialogic* al romanului - Altul. În tragedia antică, eroul (sau protagonistul) era primul actor, pe care poetul atenian Thespis (sec. VI î.Hr.) l-a introdus în spectacolul dedicat lui Dionysos. Acesta intra în dialog cu corul și interpreta diverse personaje ale miturilor. Ulterior, Eschil a adăugat al doilea actor - *antagonistul*, numit „deuteragonistul”. Termenul *erou* apare explicat la Aristotel (*Poetica*), ca fiind „imitația unor oameni” cu ajutorul cuvintelor.

¹¹ Herman Cohen, filozof-dialogist evreu-german, mentorul Școlii de Filozofie de la Marburg. A semnat lucrarea *Kants Begründung der Ethik (Fundamentarea kantiniană a eticii)*.

asemănător cu cel al *dragostei unui om față de altul*. „Dragostea estetică” apare, după Cohen, în dorința de a-l cunoaște pe *Celălalt*, de a comunica cu el. Aname *trăirea simpatetică* („Sympathiegefuehlen”) constituie *sensul* fiecărei imagini artistice. Originea unor astfel de trăiri estetice trebuie căutată, după Bahtin, în vechile scripturi care descriu dialogurile omului cu Dumnezeu (apocrifele escatologice, dialogurile evanghelice) și în genurile literare antice ale serios-ilarului.

Bahtin își fundamentează teoria *ontologiei dialogice* fără a o separa de *estetica cuvântului artistic* și acest lucru îl face net deosebit de ceilalți dialogiști. Nimeni dintre teoreticienii dialogului nu a reușit să apropie atât de mult existențialismul dialogic de estetică și, cu atât mai mult, de literatură. Constituind o modalitate specifică de cunoaștere și de comunicare, literatura este spațiul ideal pentru desfășurarea relațiilor dialogice intersubiectuale și deci de reprezentare artistică a *ființei dialogice*. Mai mult, dialogul, așa cum îl concepe Bahtin, poate fi înțeles doar în microcosmosul textului literar ce conține monada gândirii umanitare – *gândirea despre subiect și orientată către subiect*.

Noua arhitectonică a lumii artistice este rezultatul unei interacțiuni intersubiectuale dintre *conștiințele active*, pe care autorul, din locul său unic în istorie, o înregistrează în opera literară, adunând și asimilând în „centrul său intențional” „tonalitățile și sensurile emoțional-volitiv” ale altor subiecți având valorile lor proprii: etice și estetice, percepția specifică a timpului și spațiului.

În opera literară, eroul și lumea lui constituie „centrul axiologic al activității artistice”. Exponent al valorilor transcendente și reprezentant al culturii, eroul se adaptează la viața operei datorită responsabilității autorului, capacității acestuia de a crea *forma artistică* capabilă să păstreze *conținutul de viață* a eroului, acea scânteie de vitalitate ce îl ajută pe acesta să se opună reificării auctoriale. Eroul operei literare este, după Bahtin, o sămânță de *existență autonomă*, care se află într-un loc și poziție diferite – din punctul de vedere psihologic, ideologic și axiologic – de cel al autorului și care dorește să se realizeze independent de autor, să-i devină un egal în relație. Aceasta înseamnă că, în proiectul său *estetic*, autorul trebuie să țină cont, în mod obligatoriu, de *etica* relațiilor dialogice.

Savantul rus consideră că anume dialogul stă la baza compoziției operei literare de factură modernă, nu doar în fragmentele de vorbire directă, unde replicile personajelor sunt marcate cu linie de dialog, ci configurându-se ca o dimensiune internă a ei, ca o *structură semnificativă*. Drept exemple, Bahtin aduce romanele lui Dostoievski care au meritul de a constitui un *nou model artistic al lumii bazat pe dialog*. Potrivit lui Bahtin, în romanele lui Dostoievski nu există o „voce”¹² centrală (ca în proza tradițională: a autorului, narato-

¹² La Bahtin conceptul de *voce* nu înseamnă doar un semnal sonor, fizic. Ea poartă conotațiile pe care le pune savantul rus în conceptul fundamental „enunț” – replica unei conștiințe autonome, răspuns, poziție axiologică etc. Vocea este a unei persoane și poartă marca unei conștiințe.

rului omniscient), ci o mulțime de voci în dialog, voci care au propria lor viziune, atitudine. Devenind dominante, aceste voci distrug unitatea monologică a operei și creează o altă unitate a romanului de tip *polifonic*.

În *Problemele creației lui Dostoievski* (1929), Bahtin definește inovația majoră a scriitorului rus ca fiind o *nouă formă de roman polifonic* care oferă imaginea ființei umane nefinalizabile: ființa umană nu poate fi finalizată prin nimic, nici chiar în moarte. Această viață a ființei este asigurată de capacitatea ei de a participa la dialogul existențial.

O altă descoperire a scriitorului este plasarea autorului și eroului său având o conștiință autonomă pe poziții egale în ceea ce privește crearea *sensului operei literare*. Faptul este asigurat de măiestria scriitorului de a crea o structură romanescă dialogică.

În studiul, de altfel cel mai cunoscut și mai tradus în limbile europene, *Problemele poeziei lui Dostoievski* (1963)¹³, Bahtin revine cu noi clarificări asupra concepției sale despre relațiile estetico-dialogice, de data aceasta cu aplicații pe text. După el, scriitorul rus a creat o nouă formă de roman – numită *polifonică*, cu o nouă lume artistică, în care *eroul inițiază – de pe poziții egale – un dialog cu autorul său*, nefiind un simplu purtător al gândurilor și ideilor acestuia. În romanul polifonic, dialogul este un proces estetic cu implicații etice, al cărui rost este să descopere personalitatea eroului. Aceasta poate fi cunoscută și înțeleasă doar atunci când eroul este abordat ca un *om viu*. Potrivit lui Bahtin, Dostoievski a găsit acele mijloace artistice cu totul speciale care nu limitează niciuna dintre cele două spirite participante la dialog – *autorul și eroul* său. Noua poziție ontologică îi permite eroului să opună rezistență reificării sale, să se autocaracterizeze, să-și expună ideologia, viziunile proprii asupra existenței și chiar atitudinile față de creatorul său. Faptul că autorul nu-și fixează eroul într-o formulă, lăsându-l într-un fel *nedeterminat*, creează situația în care cititorul nu și-l mai poate imagina vizual, ci mai degrabă *îi aude vocea sau vocile*. Cititorul sesizează *dialogul dintre aceste voci*, văzându-se prins într-o *plurivocitate captivantă* care îi dă senzația apartenenței la o *lume a polifoniei*.

Opera literară este plină de voci care întrebă și răspund, creând o poli-fonie sau o plurivocitate prin care „viața se descoperă pe ea însăși”. Descoperirea fenomenului de dialogism în romanul lui Dostoievski se fondează pe *ontologia ființei dialogale*. Dacă Dostoievski a creat un roman polifonic, savantul rus a edificat, pe baza acestei descoperiri, o întregă știință a *dialogului*. Cartea despre Dostoievski reprezintă o *filozofie dialogică* sau o *filozofie a spiritului de natură dialogică*, totodată fiind și o învățătură despre existența morală și estetică.

¹³ Este titlul celei de-a doua ediții din 1963, prima fiind publicată cu *Problemele creației lui Dostoievski*, 1929.

Așadar, potrivit lui Bahtin, *relațiile dialogice* în activitatea estetică:

- › Nu corespund replicilor din dialogul real, ele reprezintă un fenomen mult mai larg și mai complex.
- › Sunt relațiile dintre enunțuri ca unități ale comunicării verbale. Aceste raporturi sunt diferite de acelea care se stabilesc între unitățile din sistemul limbii. Enunțul are funcție *responsivă* (răspunde la o întrebare anterioară), *apelativă* și *anticipativă* (întotdeauna se adresează cuiva, are un anumit destinatar: cititorul, publicul etc.), pe când „propoziția nu are destinatar, ci un context de care se leagă prin relații logico-obiective și sintactice”¹⁴. Pentru studierea enunțurilor e nevoie de o altă știință, care să urmărească relațiile intersubiectuale, numită de Bahtin *metalingvistica*. Orice enunț din comunicarea și gândirea umană este structurat dialogic. A atribui enunțării o structură de dialog înseamnă a o vedea *vorbită pe două voci*. În procesul de comunicare verbală omul ține cont în permanență de capacitatea receptivă a Celuilalt, construindu-și enunțul mai întâi în funcție de un anumit gen verbal și doar în al doilea rând utilizând anumite strategii semantice și sintactice. Bahtin a numit enunțul în opera literară prin metafora „cuvântul” artistic («слово»).
- › Sunt posibile doar între enunțurile verbale ale diferitor subiecți verbali, dialogul cu sine însuși fiind de cele mai multe ori trucat, artificial. Vorbitorul trebuie să depășească ispita de obiectualizare monologică a Celuilalt, deoarece într-un dialog autentic se vorbește cu Altul, nu despre el.
- › Pot fi într-un text literar doar în cazul în care enunțurile lui exprimă „puncte de vedere particulare asupra lumii, forme ale interpretării ei verbale, orizonturi obiectual-semantice și axiologice speciale”. Toate acestea „pot fi în confruntare, pot să se completeze reciproc, să se contrazică, pot fi corelate dialogic”¹⁵ fără însă a se contopi în ultimă instanță într-o conștiință unică monologică.
- › Au loc între adevărurile enunțurilor care exprimă valorile existențiale ale omului reflectate în conștiința lui sub forma unor întrebări fundamentale: „Sensuri eu numesc răspunsurile la întrebări. [...] Sensul întotdeauna răspunde la o întrebare. Cuvântul care nu răspunde la nimic mi se pare lipsit de sens”¹⁶. Actualitatea sensului/adevărului este determinată de relațiile lui dialogice. Două enunțuri îndepărtate în timp și spațiu pot stabili relații dialogice dacă scopurile lor converg.

¹⁴ M.M. Бахтин. *Собрание сочинений*. Т. 5 (Работы 1940-х–начала 1960-х годов). Москва: Русские словари, 1997, p. 212.

¹⁵ M. Bahtin. *Probleme de literatură și estetică*. Traducere de Nicolae Iliescu, prefață de Marian Vasile. București: Editura Univers, 1982, p. 147.

¹⁶ M. Bahtin. *Problemele poeziei lui Dostoievski*. Traducere de S. Recevschi. București: Editura Univers, 1970, p. 274.

- › Relațiile dialogice ale stilurilor unui roman sunt asemănătoare cu replicile unui dialog. În spațiul romanului „limbajele se pun reciproc în lumină, limbajul literar devine un dialog al limbajelor care se cunosc și se înțeleg reciproc”¹⁷. Lumea romanului e una a polifoniei, a vocilor care se aud reciproc și își răspund, se încrucișează și se încarcă de o pluralitate tensionantă înnoitoare. În plus, fiecare roman se află în relații dialogice cu „memoria genului”.

Dialog. Dialogism. Dialogistica. Dialogica

Dialogul este, așadar, forța pozitivă, productivă și incitatoare, creativă prin excelență, forma cea mai relevantă a democrației și toleranței, în sensul că pre-vede pe Celălalt: „În chiar actul vorbirii participantul la dialog trebuie să-și însușească situația care s-a creat automat prin vorbirea Celuilalt ca situație contextuală a vorbirii proprii; cu alte cuvinte, vorbirea sa, care se opune Celuilalte, intră într-o relație *vie* cu ea – noutatea, inovația, semantica ce ia naștere în cursul dialogului coincide tocmai cu această relație căreia fiecare partener de dialog i se subordonează și care asigură continuitatea, cadrul tematic, conducând la proliferarea actului dialogic. În măsura în care chiar momentele dialogului își devin lor însele situații, față de care intră într-o asemenea relație *vie*, dialogul dobândește în totalitatea sa mobilitatea autonomă a consensului etic, ce-l sustrage dezechilibrului subiective (autotarismul unei părți sau al celeilalte), stimulând la subiecți un punct de vedere liber și în același timp deschis către Celălalt. Fiecare cuvânt al dialogului îl pre-vede pe Celălalt”¹⁸.

Termenul „dialogism” (din rus. *диалогизм*, fr. *dialogisme*) este utilizat de Bahtin în *Probleme de literatură și estetică* (1975), dar ideea „dialogului interior” apare încă în *Problemele creației lui Dostoievski* (1929). Totuși, termenul a intrat în aparatul teoretic curent abia după apariția monografiilor dedicate dialogismului și imaginației dialogice ale americanului M. Holquist¹⁹, care se referea la o anumită filozofie a limbii și o metodologie a cunoașterii în științele umaniste al căror principiu este dialogic.

Bahtin utiliza noțiunile „dialogism” și „dialogistica” drept sinonime, ambele referindu-se la trăsăturile fundamentale ale cunoașterii, înțelegerii și

¹⁷ *Ibidem*, p. 267.

¹⁸ A. Corbea. *Despre „teme”. Explorări în dimensiunea antropologică a literarității*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1995, p. 156.

¹⁹ M. Holquist. *The Dialogic Imagination*. University of Texas Press, 1981; (coautor Clark K.), *Mikhail Bakhtin*. London: Cambridge (Mass.), 1984; *Dialogism: Bakhtin and his World*. Routledge, London, 1990; Routledge, London and New York, 2nd ed., 2002.